
Драгана Рогих, Јелена Анђелковић

ВЕГЕТАБИЛНИ МОТИВИ У КАСНОАНТИЧКОМ И РАНОХРИШЋАНСКОМ ФУНЕРАРНОМ СЛИКАРСТВУ НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

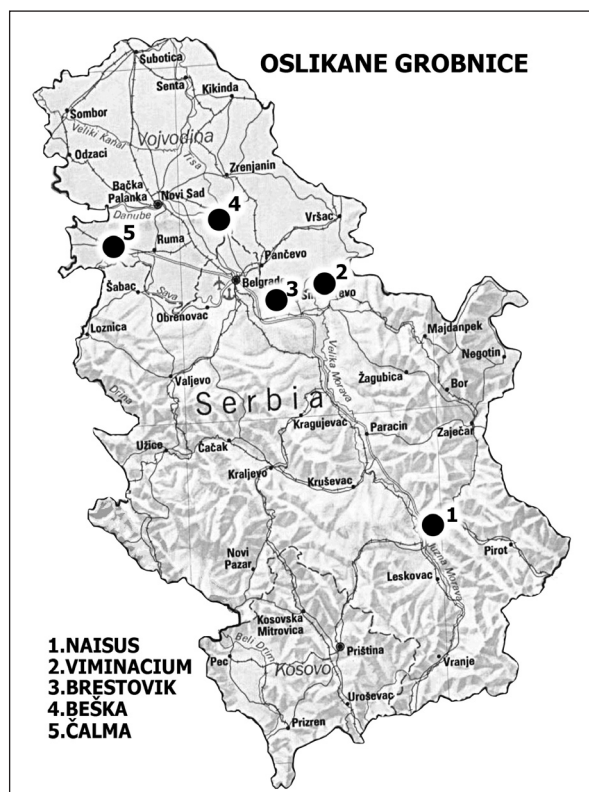
У загробном животу Египта, Грчке, Етрурије и Рима гроб је представљао дом и из тог разлога био је богато декорисан. Сликани мотиви у фунерарним објектима често су били вегетабилног карактера. Они симболишу смрт и васкрсење, што се огледа у „умирању“ већине биљака током зиме, да би са пролећем поново „родиле“.

Примери вегетабилних мотива сликаних на зидовима фунерарних објеката у Србији (Сл.1) могу се поредити са сликарством гробница у Либану, Турској, Италији, Румунији, Бугарској и Мађарској. Слична иконографија нам говори о преносу сликаних схема из једне области у другу, односно путујућим уметницима који су ширили трендове у уметности.¹ Формирање вегетабилних мотива у античкој Грчкој одвијало се под утицајем Оријента, док је сама Грчка култура и уметност утицала на уметност римског и ранохришћанског периода. Неки од уметника дошли су из грчких колонија у Италију, што је довело до многих копија грчког сликарства у римској уметности. Са појавом хришћанства дошло је до преплитања паганских и хришћанских мотива, да би у четвртном веку дошло до преваге хришћанске симболике.²

Вегетабилни мотиви повезују сликарство гробница из Бешке, Чалме, Брестовика, Костолца и Ниша, било да се ради о паганским или хришћанским гробницама. Комбиновани су са представама животиња, посебно птица и риба, као и људским фигурама. Биљни мотиви су углавном стилизовани, смештани у геометријске схеме, орнаменте, фризове или су сликани слободно. Најчешће су представљене гранчице ловора, мирте, маслине, палме, бршљана, винове лозе и акантуса, али је сликано и дрвеће. Од цветних мотива најомиљеније су биле руже, љиљани, лале и друго цвеће чија се врста не може дефинисати.

¹ Z. Magyar, *Sophianae a Study of Cultural Influences in Fourth Century Southern Pannonia*, Buletinul Cercului Stiintific Studentesti 13, Alba Iulia 2007, 56.

² Д. Срејовић, *Сликарство, Римски царски градови и палате у Србији*, Београд МСМХСIII, 277-278.

Сл. 1. Карта Србије са местима осликаних гробница (решење Ј. Рогић).

Fig. 1 Map of Serbia with the locations of painted tombs (design by J. Rogić)

Римска гробница из села Брестовика (III век н.е.)

Студију о вегетабилним мотивима фунерарног сликарства на територији Србије треба почети најстаријом гробницом из Брестовика,³ на чијим се зидовима могу препознати гранчице, гирланде и флорални мотиви. На северном зиду испод представа птице⁴ и рибе, могу се уочити гранчице натуралистички приказане и благо повијене (Сл. 2c).⁵ Веома су специфичне гирланде које се могу видети у уским пољима источног, западног, јужног и северног зида (Сл. 2b). Гирланде су сачињене од две гранчице спојене машнама, које су насликане у средњем горњем и доњем делу. На појединим гранчицама листови су решени црвеном и зеленом бојом, код њих су машне изведене зеленом, док су код гранчица сликаним зеленом бојом машне црвене. Вероватно су у питању гранчице ловора,

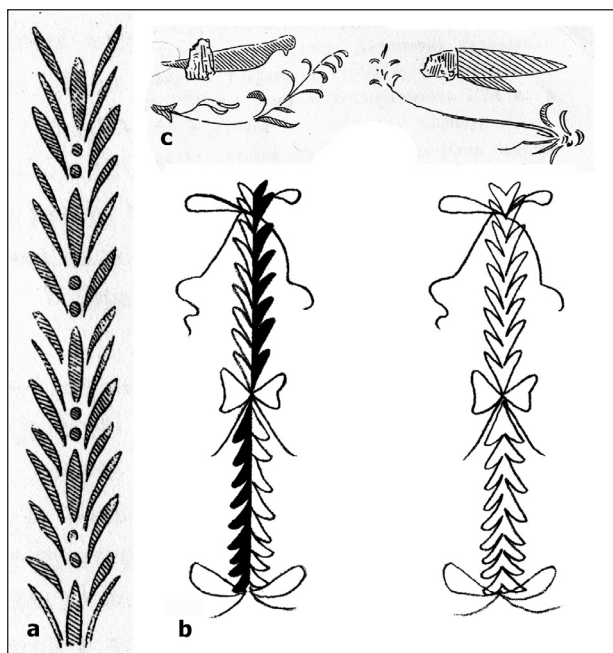
³ Локалитет Вукашинова црква, сликана декорације из просторије са гробовима.

⁴ Голубица са гранчицом носи поруку мира, док у хришћанству означава опрост, мудрост, повољне вести и Духа светог.

⁵ Ови примери се не разазнају *in situ*, познати су само из литературе. М. Валтровић, *Римска гробница у селу Брестовику*, Старица I, Београд, 1906, Табла V, сл. 2 и 3.

Сл. 2a,b - гирланде,
с - гранчице. (а и с
преузето: Валтровић
1906, с - ликовно
решење на основу
оригинала извела: Д.
Рогић.)

Fig. 2a,b - garlands, c -
branches. (a and c after:
Валтровић 1906, с -
pictorial design based on
original by D. Rogić.)

јер су сликане без плодова.⁶ Гирланде од зелених гранчица са црвеним плодовима и машнама представљене су у крипти бр. 34 у Таранту (Апулија, III век п.н.е).⁷ Римска гробница у Либану (Burj esh Shemali Тир, II век н.е.), осликана је митолошким сценама које се односе на царство смрти, а гирланде су сачињене од лишћа, ружа, воћа и украшене машнама.

Поред гранчица представљених у виду гирланди у гробници из Брестовика осликана је и нешто другачија гранчица,⁸ а веома слична гирландама из гробнице бр. 8. у Софији.⁹ Реч је о листићима, вертикално постављеним, између којих се налазе по два кружића (Сл. 2a). Са обе стране кружића постављена су по два мања листића. Може се претпоставити да су сликане гранчице мирте или маслине са плодовима.

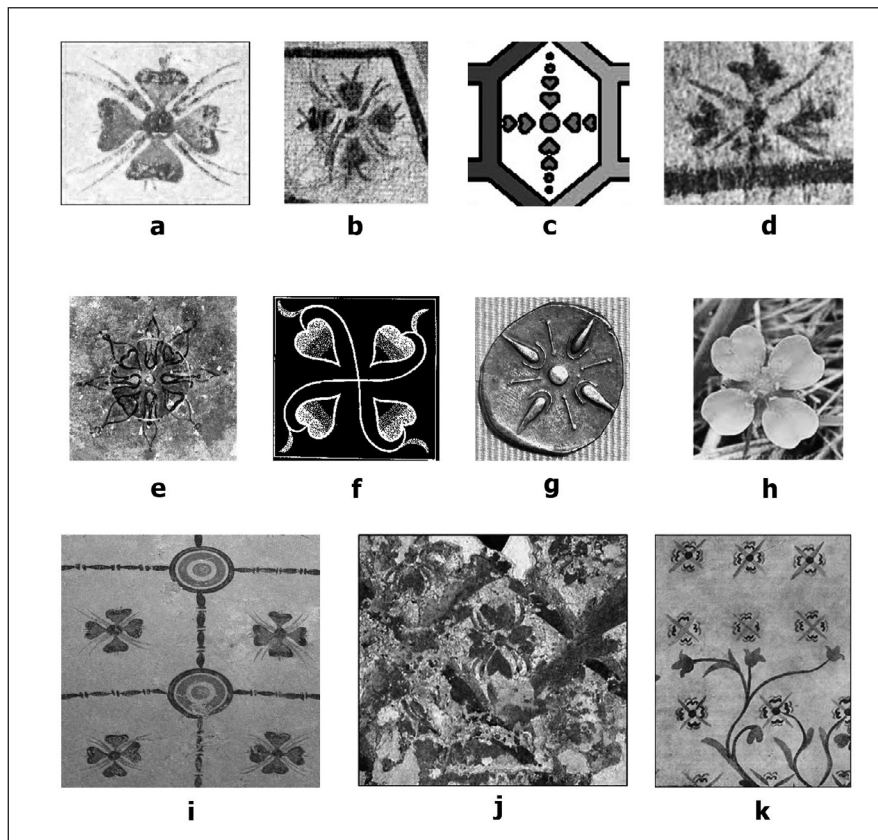
Свод гробнице из Брестовика осликан је геометријском схемом коју чине траке астрагала укрштене под правим углом, на тај начин имитирајући касетирану таваницу. У централним деловима квадратних поља налази се по један црвени цвет са четири срцолике латице (Сл. 3a, 3i). Гробница G-5313 из Виминацијума (Сл. 3j) садржи идентично представљене цветове у схеми дијагонално постављених гранчица.

⁶ У грчкој митологији је Дафне бежећи од Аполона претворена у грм ловора. Аполон је у име љубави према Дафне носио на глави лаворов венац. Ловор се може тумачити као симбол неузвраћене љубави.

⁷ I. Baldassarre, A. Pontrandolfo, A. Rouveret, M. Salvadori, *Römische Malerei*, Mailand 2002, 55.

⁸ Гранчицу није могуће регистровати *in situ*. М. Валтровић, *Римска гробница у селу Брестовику*, Старинар I, Београд 1906, Табла V, сл. 5.

⁹ К. Миятев, *Декоративната живопис на софийския некропол*, София 1925, 72, 75.

Сл. 3. а – цвет са свода гробнице у Брестовику (фото Д. Рогоћ); б - Плави цвет из гробнице G-2624, Виминацијум (преузето: Кораћ, 2007); с - пример цвета са локалитета Над Клепечком, Виминацијум, (преузето: Рогоћ, Марковић 2010, цртеж - Е. Николић); д - пример цвета из Нипогеум-а на Via Dino Compagni (преузето: Pavia 2000); е - пример цвета из гробнице у Isola Sacra; ф - Свастика са листовима бршљана, римски мозаик из Аустрије; г - Тетрадрахма са сликом звезде; х - Жути ноћурак - фамилија Roseceae; и - Свод гробнице из Брестовика (фото Д. Рогоћ); ј - Гробница G5313, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); к - Свод гробнице бр. 6 у Софији (преузето: Миятев 1925)

Fig. 3 a – flower from the ceiling of the tomb in Brestovik (photo by D. Rogić); b – Blue flower from the tomb G-2624 in Viminacium (after: Korać, 2007); c – example of a flower from the site Nad Klepečkom in Viminacium (after: Рогоћ, Марковић 2010, drawing by – E. Nikolić); d – example of a flower from the Hipogeum at Via Dino Compagni in Rome (after: Pavia 2000); e – example of a flower from the tomb at Isola Sacra; f – Swastika with ivy leaves, Roman mosaic from Austria; g – Tetradrachm with the image of a star; h - Evening star – family of Roseceae; i – ceiling of the tomb in Brestovik (photo by D. Rogić); j – Tomb G5313, Viminacium (after: Korać 2007); k – ceiling of the tomb No 6 in Sofia (after: Миятев 1925)

На сводовима гробница бр. 6¹⁰ и 7¹¹ у Софији осликани су слични цветови, али веома стилизовани.¹² Изглед средишњег дела цвета (не рачунајући латице) асоцира на крст, док цео цвет (Сл. 3k) подсећа на слику звезде са реверса тетрадрахме (Сл. 3g) из времена Маузола (377-353 п.н.е.). Свод крипте у Констанци осликан је ружама које су постављене у пољима образованим укрштањем зелених гранчица.¹³ Руже у Колумбаријуму 1 (Рим, Via Taranto, II век н.е.)¹⁴ су распоређене у геометријској схеми астрагала као на своду гробнице из Брестовика.¹⁵ Такође је у овој гробници (Колумбаријум 1) представљен цвет¹⁶ са четири латице. Аналогни примери цветова са четири латице из природе могу бити Жути ноћурак (из фамилије Onagraceae, Сл. h) и *Pottentila erecta*¹⁷ (из фамилије Rosaceae).

Гробница са сидром у Нишу - Јагодин Мала (крај IV. поч. V в.н.е.)

Од биљних мотива ове гробнице могу се издвојити лозица сликана окер бојом, палмине гране и црвено цвеће на зеленим лиснатим стабљикама (Сл. 4a). На своду Нишке гробнице¹⁸ налази се Христов монограм уоквирен палминим гранама. У централном делу горње зоне западног зида насликано је сидро у медаљону, око којег су приказани црвени цветови (вероватно руже или анемоне). Слична представа разбацаног цвећа може се видети у сликарству софијских гробница бр. 8 (Сл. 4b) и бр. 5 (свод). На фрескама гробница бр. 31, 33 и 77 на Исола Сакри (Остија II - III век н.е) насликано је расцветало цвеће и пупољци на олисталим стабљикама.

¹⁰ Мустра цвета рађена је по систему круга који је у централном делу подељен дијагоналама. Цветови су смештени у редове и понављају се. Латице су наранџасто црвене, какви су и кругови у средини цветова, док су дијагонале зелене. У доњој зони приказано је натуралистичко цветно растиње, могуће је да се ради о љиљанима. К. Миятев, *нав. дело*, 50.

¹¹ Представљена је геометријска схема стилизованих цветова комбинованих са плодовима, између којих се налазе цветови са четири срцолике латице. К. Миятев, *нав. дело*, 58.

¹² У Египту под династијом Птолемеја у сликарству се приказују натуралистички цветови или схематски поновљени цветни мотиви. К. Миятев, *нав. дело*, 53.

¹³ A. Barbet, F. Monier, *La crypte funéraire de la basilique sous le lycée M. Eminescu à Constantza (Roumanie)*, dans *La peinture funéraire antique*, Actes du VIIe colloque de l'AIPMA, Saint Romain en Gal - Vienne, 6-10/10/1998, Paris 2001, 221-228, pl. XLI.

¹⁴ I. Baldassarre, A. Pontrandolfo, A. Rouveret, M. Salvadori, *Römische Malerei*, Mailand 2002, 303.

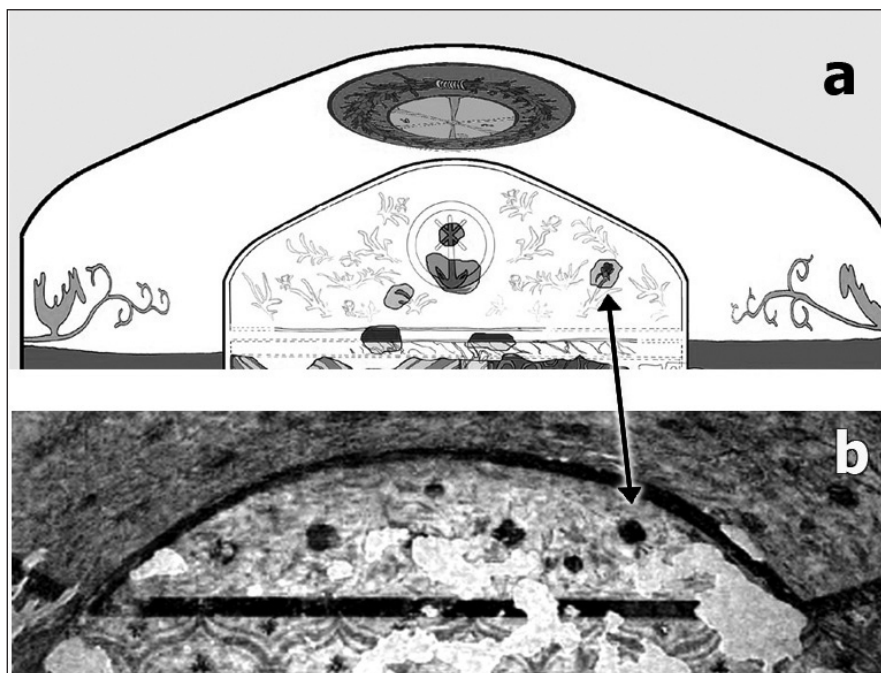
¹⁵ М. Валтровић, *Римска гробница у селу Брестовику*, Старица I, Београд 1906, Tab.V.

¹⁶ Цвет симболише душу, младост, говорништво, пролеће, врлине; значење се утврђује према бојама.

¹⁷ J. Chevalier, A. Gherbrant, *Riječnik Simbola*, Zagreb 1983, 118.

¹⁸ Цвет са четири и пет латица.

¹⁸ М. Ракошија, *Painting in the crypt with an anchor in Niš*, Ниш и Византија VII, Ниш 2009, 87-105.

Сл. 4. а - гробница са сидром у Нишу (преузето: Rakocija 2009, цртеж М. Диманић);
 б – Гробница бр. 8, Софија, (преузето: Миятев 1925).

Fig. 4 а – tomb with an anchor in Niš (after: Rakocija 2009); б – tomb No 8 in Sofia, (after: Миятев 1925)

Расуто цвеће се може видети и у катакомби Анонима (Via Анаро, Рим, поч. IV в.н.е).¹⁹ У фунерарној уметности декорисање вегетабилним мотивима везује се за елизијум или рај.

Представе елизијума могу се видети на зидовима следећих гробница: Caesarea Maritima (Израел, II в.н.е)²⁰ у којој су представљени мотиви црвених расцветалих ружа и гирланди на белој основи зида; некропола на Via Trionfale, у сцени која приказује Хермеса и децу међу ружама²¹ (Италија, III век н.е);²² крипта Лилибео у Марсали (сред. II в.н.е – поч. III в.н.е.) у којој су међу разбацаним црвеним цветовима насликани покојна музичарка и играчи;²³ у доњим зонама аркосолијума маузолеја у Куми

¹⁹ V. F. Nicolai, F. Bisconti, D. Mazzoleni, *The Christian Catacombs of Rome*, Regensburg 2002, 71.

²⁰ T. Michaeli, *The Iconography of a Roman Tomb at Caesarea Martima, Israel*, *Annali di Archeologia e Storia Antica*, Atti del X Congresso Internazionale dell' AIPMA, Napoli 17-21 settembre 2007, Vol. II, Napoli 2010, 523-524, Tav. LI, Fig. 1, 3.

²¹ Розалије (Rosalia, Rosaria) празник ружа и мртвих, прослављан у Италији и свим провинцијама Царства (мај-јуни), током којег су гробови покривани ружама или љубичицама. Розалије имају смисао свечане гозбе, коју живи приређују мртвима.

²² I. Baldassarre, A. Pontrandolfo, A. Rouveret, M. Salvadori, *Römische Malerei*, Mailand 2002, 354, 355,

²³ *Ibidem*, 353.

(Cuma, прва пол. III века н.е.)²⁴ у којој су расцветали цветови и пупољци комбиновани са представама птица и калатосима испуњеним цвећем;²⁵ расуто цвеће и гирланде налазе се на зидовима гробница бр. 14686²⁶ и 43427²⁷ (II в.н.е, Горњи град) и гробници „Седам спавача“ у Ефесу²⁸ (поч. IV века, поменуте гробнице у Ефесу имају веома сличну иконографску схему и осликане сводове).

У досадашњим истраживањима сматрано је да било које црвено цвеће у форми круга представља руже,²⁹ међутим код дешифровања представа цвећа треба узети у обзир изглед како цветне чашице, тако и листова. У фунерарној уметности најреалистичнији пример представљају руже³⁰ са свода из крипте у Констанци.³¹

*Ранохришћанска гробница (гробница са представом св. Петра и Павла)
у Нишу - Јагодин Мала (IV век. н.е.)*

На источном и западном зиду ове гробнице насликане су представе Христовог монограма, окружене палминим гранама. Око фигура светитеља представљено је дрвеће и веома високе зељасте биљке, узаних листова, зелене и црвене боје. Врсте ових биљака не могу се дефинисати.

Северни и јужни зид имају сличну иконографију. На њима су представљене оgrade раја и винова лоза (Сл. 5d). Доња ограда јужног зида у празним пољима образованим укрштањем дијагоналних линија садржи листове постављене у форми крста (Сл. 6a). Могуће је да се ради о храстовим листовима. Ранохришћанска гробница св. Петра и Павла из Сопијане најближа је по иконографији поменутој гробници из Ниша.³²

²⁴ J. P. Brun, P. Munzi, con collaborazione di S. Girardot, *La Decorazione Pittorica di un Mausoleo di Età Severiana Nella Necropoli Settentrionale di Cuma*, *Annali di Archeologia e Storia Antica*, Atti del X Congresso Internazionale dell' AIPMA, Napoli 17-21 settembre 2007, Vol. II, Napoli 2010, 502, 504, 508.

²⁵ J. P. Brun, P. Munzi, op. cit., 505-506.

²⁶ N. Zimmerman, S. Landstätter, *Wandmalerei in Ephesos von hellenistischer bis in byzantinische Zeit*, Wien, 2010, 146.

²⁷ *Ibidem*, 148.

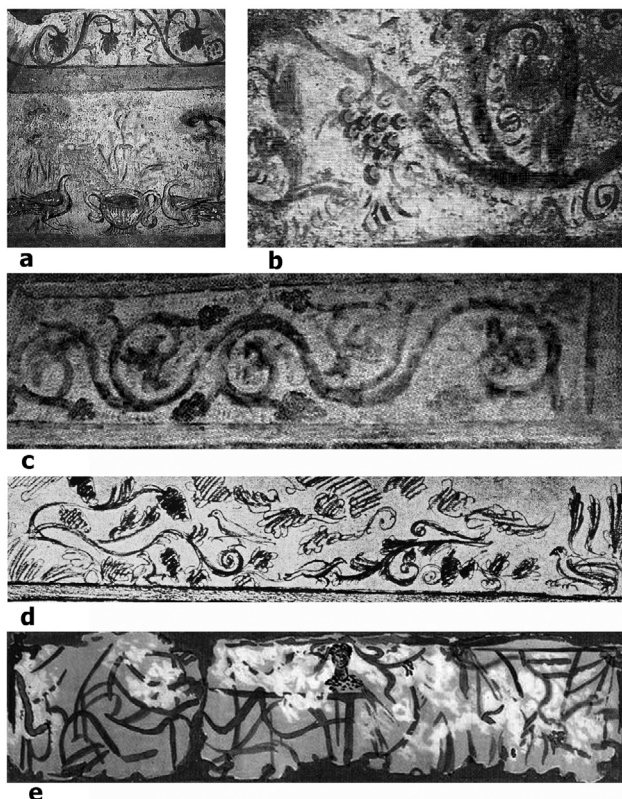
²⁸ *Ibidem*, 155-156.

²⁹ Пандан ружи у Азији је лотос, оба цвета су блиска симболизму точка. Точак симболизује циклусе почињања и обнављања. У хришћанству симболизује одвијање бижанског откровења. J. Chevalier, A. Gherbrant, *нав. дело*, 973.

³⁰ Новац са Родоса (острва чије име означава ружу) на реверсу има представу руже са пет латица. У грчкој митологији богиња Хлорис је створила ружу од беживотног тела нимфе које је нашла у шуми, лепоту и име ружи дала је богиња Афродита, а за мирис је заслужан бог Дионис. Ружа је код Грка била бели цвет који Афродита својом крвљу боји у црвено убовши се на трн. Руже су посвећене и Афродити и Атини. J. Chevalier, A. Gherbrant, *нав. дело*, 797.

³¹ A. Barbet, F. Monier, *La crypte funéraire de la basilique sous le lycée M. Eminescu à Constantza (Roumanie)*, dans *La peinture funéraire antique*, Actes du VIIe colloque de l' AIPMA, Saint Romain en Gal - Vienne, 6-10/10/1998, Paris 2001, pl. XLI, 2001.

³² Ј Мирковић, *Старохришћанска гробница у Нишу*, *Старинар* V-VI, Београд 1954-1955, 53-71.

Сл. 5. а - Гробница G-5517, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); б - гробница G-5464, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); с - гробница G-160 Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); д - ранохришћанска гробница у Нишу (преузето: Л. Мирковић); е - гробница из Чалме (преузето: Ђорђевић 2007).

Fig. 5 а – tomb G-5517 in Viminacium (after: Korać 2007); б – tomb G5464 in Viminacium (after: Korać 2007); с – tomb G-160 in Viminacium (after: Korać 2007); д – early Christian tomb in Niš (after: L. Mirković); е – tomb in Čalma (after: Đorđević 2007).

Гробница са Христовим монограмом G-5517, Виминацијум (поч. IV век. н.е.)

Христов монограм у венцу од ловоровог лишћа,³³ насликан је на западном зиду гробнице G-5517 (Сл. 7). Сличан венац представљен је у софијским гробницама бр. 1 и 9. Сцена рајског врта (источна страна G-5517) приказује кантарос у центру композиције, са чије се леве и десне стране налази по један паун, а иза њих је по једно дрво живота (Сл. 5а, arbor vitae).³⁴

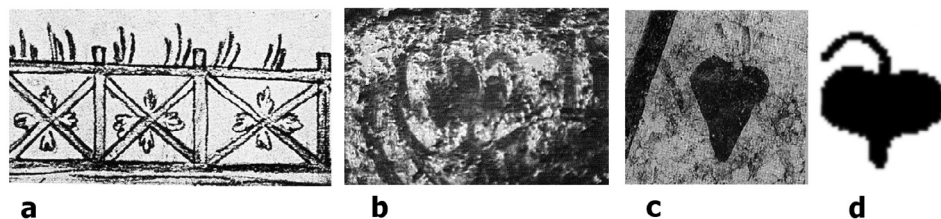
На северном и јужном зиду, односно у „сценама лова“ од вегетабилних мотива насликано је зељасто биље, жбунови и дрвеће. Изнад ових представа налази се фриз са виновом лозом (Сл. 5а).

Паганска гробница G-2624, Виминацијум (прва пол. IV века. н.е.)

На ужим страницама гробнице налазе се фигуре младе девојке и слуге приносиоца. Полукружне, таласасте гирланде сликане црвеном бојом, постављене су са леве и десне стране девојчине главе, што је чест случај када су у питању представе покојника (Сл. 8а).

³³ М. Korać, *Slikarstvo Viminacijuma*, Beograd 2007, 34.

³⁴ Исто, 44-48.

Сл. 6. а - ранохришћанска гробница у Нишу (Према Л. Мирковићу); б - гробница G-4734, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); с - гробница G-2624, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); гробница G-160 Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); д – пример бршљана са грчких ваза.

Fig. 6 a – early Christian tomb in Niš (after: L. Mirković); b – tomb G-4734 in Viminacium (after: Korać 2007); tomb G-160 in Viminacium (after: Korać 2007); d – example of ivy from Greek vases.

Цветови са четири срцолике латице црвене и плаве боје (Сл. 3б) представљени су на северној, јужној и источној страни.³⁵ На источном зиду ове гробнице могу се видети и два срцолика вегетабилна мотива који представљају листове бршљана (Сл. 6с). Слични листови бршљана³⁶ представљени су на архиволти са натписом Felix Romuliana из Гамзиграда.³⁷

Гробница са купидонима G-160, Виминацијум (друга пол. III века н.е.)

У горњим зонама бочних подужних страна гробнице (G-160) насликана је винова лоза зеленом и црвеном бојом (Сл. 5с). Доње зоне ових страница имају сличан иконографски систем. У оквиру једног поља насликан је паун окружен крупним цветовима жуте и црвене боје са два калатоса, у једном од њих налази се зелено зељасто биље, док се у другом налазе цветови црвене боје (Сл. 9б). У овој гробници калатоси су осликани окер бојом са укрштеним дијагоналним линијама браон боје, што јасно асоцира на корпе од прућа. Готово идентичне корпе насликане су на бочним зидовима гробнице „Банкета“ из Констанце (Румунија, крај IV-поч. V в.), с тим што су представљене са воћем³⁸ које једу зец³⁹ и паунови⁴⁰ (Сл. 9с i d).

У другом пољу G-160 насликане су две птице, између којих се налази посуда са цвећем. Ова посуда такође је сликана окер и браон бојом као код већ поменутих калатоса, али је њен цртеж у форми кантароса. Облик посуде

³⁵ Исто, 78.

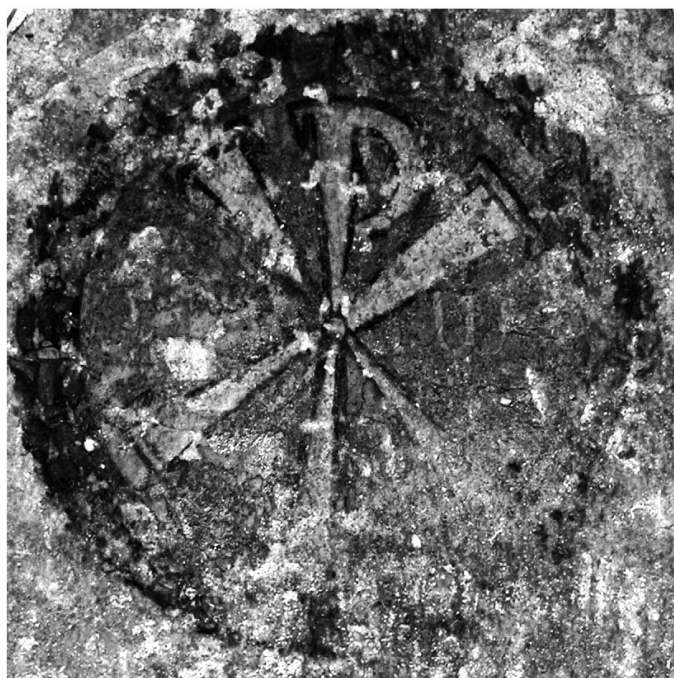
³⁶ Бршљан симболише трајност биљне снаге. J. Chevalier, A. Gherbrant, *нав. дело*, 90.

³⁷ Д. Срејовић, *нав. дело*, Таб. 48.

³⁸ Воће је симбол обиља, жеље за бесмртношћу и напредовањем. J. Chevalier, A. Gherbrant, *нав. дело*, 1048.

³⁹ A. Barbet, *Le tombeau peint du Banquet de Constanta en Roumanie, dans Edifices et peintures IVe-XIe siècle*, colloque du CNRS, 1992, Auxerre 1994, Fig 8, 28.

⁴⁰ Ibidem, Fig 10, 40.

Сл. 7. Гробница G-5517, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007).

Fig. 7 Tomb G-5517 in Viminacium (after: Korać 2007).

сличан је посуди са фреске из гробнице „Банкета“ у Констанци (Румунија, крај IV- поч. V в.), на којој су приказане јаребице које пију воду из посуде.⁴¹ Купидони (G-160) који су насликани на источном зиду гробнице у рукама држе црвене траке и гирланде жуте и зелене боје. Између њих налази се калатос, вероватно испуњен воћем, јер се виде трагови црвене и плаве боје (Сл. 9а).

Гробница G-4734, Виминацијум (прва пол. IV в.)

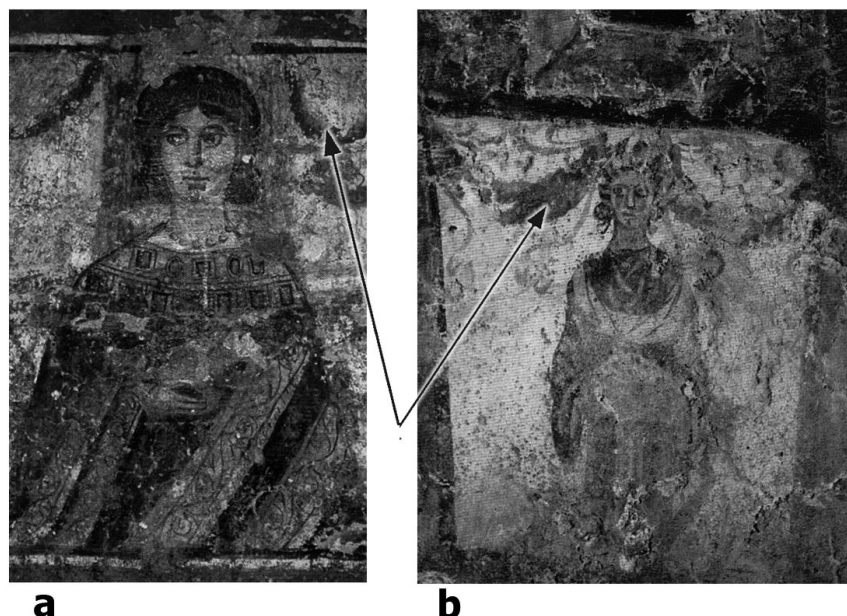
На бочним странама ове гробнице насликан је по паун.⁴² Флорани мотиви, црвене боје, постављени су у низу и имају по три латице (Сл. 6b). Стабљика је зелена, а листови прате спољну форму цвета, што наводи на мишљење да су у питању лале.

Гробница G-5313, Виминацијум (прва пол. IV в.)

На зидовима ове гробнице насликана је схема дијагонално постављених гранчица. Једну групу чине оне са зеленим и црвеним листовима, које преклапају гранчице са жутиим лишћем (Сл. 3j). У пољима између њих насликани су цветови са четири срцолике латице, налик оним из виминацијумске гробнице G2624 и Брестовика (погледати одељак

⁴¹ *Ibidem*, 37.

⁴² М. Кораћ, *нав. дело*, 23.

Сл. 8. а – Гробница G-2624, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); б – гробница из Бешке (преузето: Marijanski-Manojlović 1987).

Fig. 8 a – tomb G-2624 in Viminacium (after: Korać 2007); b – tomb in Beška (after: Marijanski-Manojlović 1987)

о цветовима из Брестовика). Познат је још један пример цвета крстасте форме са срцоликим латицама из Виминацијума са локалитета Над Клепечком (Сл. 3с).⁴³

Цветови са четири срцолике латице заступљени су и у хеленистичкој (Казанлак) и у римској уметности катакомби и гробница (пример цвета гробнице 11. у Исола Сакри, Сл. 3е). Углавном се латице цветова сликају једном бојом, најчешће црвеном⁴⁴ или плавом,⁴⁵ врло ретко се може видети комбинација ових боја чије значење представља смрт.⁴⁶ Ипак, оваква комбинација осликана је у куполи трачке гробнице у Казанлаку.⁴⁷

⁴³ Намена објекта у ком су фреске нађене није утврђена. Д. Рогвић, С. Марковић, *Реконструкција античког зидног сликарства са локалитета Над Клепечком, Viminacium*, Живопис 4, Београд, 2010, 180 - 181, сл. 2 и 4.

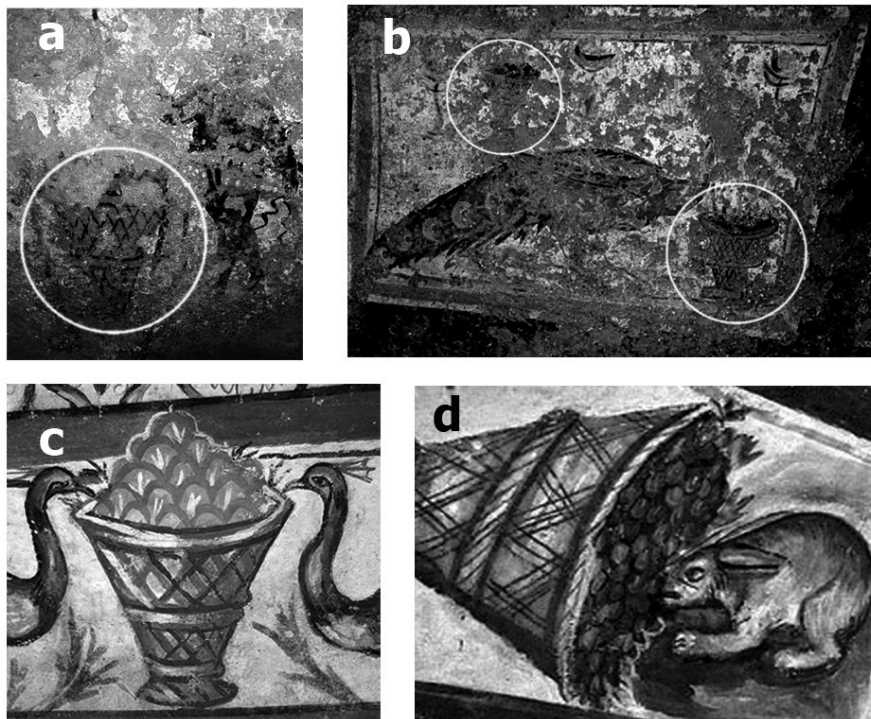
⁴⁴ Црвена боја симболише љубав и ватру. Црвено је Дионисова боја, а у Хришћанству боја Светог Духа. Јустинијанов законик осуђивао је на смрт купца или продавца пурпурне тканине, јер је она симбол највише власти. J. Chevalier, A. Gherbrant, *нав. дело*, 114, 115

⁴⁵ Зевс и Јехова седе на престолу ногу положених на небеско плаветнило. У Месопотамији се веровало да је небески свод сачињен од лапис лазулија. У Хришћанству плави огртач покрива Божанство.

J. Chevalier, A. Gherbrant, *нав. дело*, 714, 715.

⁴⁶ М. Кораћ, *нав. дело*, 82.

⁴⁷ Н. Danov, Т. Ivanov, *Antique Tombs in Bulgaria*, Sofia, 1980, plate 51.

Сл. 9 а – Гробница G-160, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); б – гробница G-160, Виминацијум (преузето: Кораћ 2007); с – гробница Банкета из Констанце (преузето: <http://art-historia.blogspot.com, mormantul-hypogeum constanca>); д – гробница Банкета из Констанце (преузето: <http://art-historia.blogspot.com, mormantul-hypogeum constanca>).

Fig. 9 a – tomb G-160 in Viminacium (after: Korać 2007); b – tomb G-160 in Viminacium (after: Korać 2007); c – Festive tomb from Constanta (taken from: <http://art-historia.blogspot.com, mormantul-hypogeum constanca>); d – Festive tomb from Constanta (taken from: <http://art-historia.blogspot.com, mormantul-hypogeum constanca>)

Гробница G-5464, Виминацијум (друга пол. IV в.)

На бочним странама гробнице G-5464⁴⁸ налазе се спиралне вреже винове лозе, са листовима и грождем (Сл. 5b). Вреже и листови сликани су црвеном и тамном браон бојом, док су гроздови плави. Мотив винове лозе у фунерарном сликарству Виминацијума може се видети у гробници са Христовим монограмом G5517, гробници са Купидонима G-160, ранохришћанској гробници у Нишу, паганској гробници из Бешке и гробници из Чалме. Аналогни примери постоје у ранохришћанским гробницама у Печују⁴⁹ и Софији бр. 4, 6 и 7. у којима су комбиновани винова лоза и акантус.

⁴⁸ М. Korać, *нав. дело*, 22- 23.

⁴⁹ F. Fülep, Z. Bachman, A. Pintér, *Sopianae-Pécs, Ókeresztény emlékei*, Budapest, 1988, 27-31.

Римска гробница код Бешке (прва пол. IV в.)

Од вегетабилних мотива ове гробнице могу се препознати: цвет са три латице-вероватно љиљан, гирланде (Сл. 8b), винова лоза и цветови или плодови насликани у рогу изобиља. На западном зиду гробнице приказан је покојник са својом супругом, која у десној руци држи цвет са три латице. Цвет је беле боје, асоцира на љиљан, који је симбол славе, чистоте, бесмртности и спаса. Представа љиљана може се такође видети у сликарству софијске гробнице бр. 7. Изнад глава брачног пара виси гирланда окер боје. Поред њихових ногу налазе се два рога изобиља.⁵⁰

У рогу изобиља налазе се плодови или цветови сликани црвеном, жутом и браон бојом, који су разбацани и по поду. Приказ брачног пара из гробнице у Силистри веома је сличан пару из Бешке. *Cornucopia* или рог изобиља је мотив настао у Грчком периоду,⁵¹ који је наставио да живи и у римској уметности.

Три Парке које уводе покојника у загробни живот приказане су на источној страни, из тог разлога на овој страни нису представљени флорални мотиви.⁵² Личности везане за покојников овоземаљски живот постављене су у првој зони јужног зида. У питању су три мушке фигуре и једна женска. Изнад сваке фигуре висе црвене гирланде, са зеленом лозицом која се завршава плодом у виду црвене бобице око које су зелени листићи,⁵³ а на поду је осликана зелена трава. Трећи фриз осликан је мотивом винове лозе и птицама које кљуцају грожђе. Овај фриз дочарава рај који чека покојника. У горњој зони северног зида насликана су три пауна са плавим гроздовима.⁵⁴

Гробница из Чалме (прва пол. IV в.)

На зидовима гробнице⁵⁵ могу се препознати зелени и плави биљни мотиви сликани слободним потезима. Могуће је да се ради о виновој лози. Изнад представе попрсја на источном подужном зиду са леве и десне стране симетрично је насликана зелена лозица (Сл. 5e).

Иконографска и симболичка анализа вегетабилних мотива у касноантичком и ранохришћанском фунерарном сликарству на територији Србије

У фунерарној уметности, вегетабилни мотиви немају само декоративну функцију, већ веома јасну симболику. Биљни мотиви у касноримској

⁵⁰ *Cornucopia* се може видети и на представама новца из римског периода: Н. Mattingly, E. A. Sydenham, *Vespasian to Hadrian, The Roman Imperial Coinage*, Volume 2, London 1984.

⁵¹ N. T. Hunter, *The Art of Floral Design*, Albany, 2000, 5.

⁵² М. Marijanski-Manojlović, *Rimska nekropola kod Beške u Sremu*, Novi Sad 1987, 18

⁵³ *Ibidem*, 26, сл. 7.

⁵⁴ *Ibidem*, 19.

⁵⁵ М. Đorđević, *Arheološka Nalazišta rimskog perioda u Vojvodini (Archaeological Sites from the Roman Period in Vojvodina)*, Beograd 2007, 32.

уметности представљају наслеђе античке Грчке и Орјента. Неизбежно је поменути сликарство египатских племићких гробница из Тебе⁵⁶ у којима су осликане најстарије представе вртова⁵⁷ у контексту загробног живота (гробнице у Сакари и Теби).⁵⁸ Карактеристике овог сликарства су јасноћа, једноставност, стилизација, а у орнаментици понављање одређеног шаблона. Типичне представе цвећа састојале су се од једног цвета са по једним пупољком или листовима са стране. Цвеће је најчешће осликано црвеном, жутом и плавом бојом.⁵⁹ У сликарству египатских гробница могу се приметити цветни аранжмани у облику букета,⁶⁰ представљени тако што се приносе божанствима.⁶¹ Поред цветова осликаних у букетима, у виду орнамента или приказа вртова осликани су и венци и гирланде.⁶² Ови мотиви веома су заступљени и у грчкој и у римској уметности.

Венцима су у Грчкој награђиване атлете, песници, војници, победници и младенци, а симболишу оданост и посвећеност.⁶³ Заједно са гирландама незаобилазан су мотив у зидном сликарству фунерарних објеката. Гирланде означавају светаштво, част, живот после смрти и често се сликају изнад главе покојника.⁶⁴ Присутне су и у хеленистичком и римском фунерарном сликарству, а чест су мотив на саркофазима и урнама. У III веку п.н.е. владала је т.з.в. „гирландоманија“, т. ј. најчешћи украси напуљских гробница биле су гирланде.⁶⁵ Гирланде су прављене од нанизаних листова, латица цвећа, целих цветова, гранчица, воћа и често су украшене машнама и тракама. Примери гирланди насликани су у гробници у Брестовику, гробницама G-2624, G-160 из Виминацијума и у гробници из Бешке.

Гранчице можемо детектовати у гробници из Брестовика и у гробници G-5313 (Виминацијум). И гранчице и гирланде углавном су подражавале мирту, ловор, маслину и палму, исто важи и за венце. Мирта и маслина су биљке са дубоко израженом симболиком. Мирта⁶⁶ симболише бесмртност и посвећена је Венери (Афродити). Њоме се миропомажу краљеви, а три мудраца међу својим поклонима за рођење Христа носили су и мирту.

⁵⁶ У Теби је пронађено више од пет стотина осликаних гробница.

⁵⁷ M. Davies, A. H. Gardiner, *Ancient Egyptian Paintings*, Vol. 3, Chicago MCMXXXVI, 102.

⁵⁸ Богиња Изиде у сликарству носи скиптар од папируса, који симболише нови живот и плодност.

⁵⁹ N. T. Hunter, *op. cit.*, 3.

⁶⁰ Букети лотоса на зиду гробнице из Тебе (14 в. п. н. е.). N. T. Hunter, *op. cit.*, 2.

⁶¹ Лотос је цвет египатске богиње Изиде, он симболише: нови живот, плодност, еротику. B. Teissier, *Egyptian Iconography on Syro-Palestinian Cylinder Seals of the Middle Bronze Age*, Fribourg 1995, 181.

⁶² N. T. Hunter, *op. cit.*, 3.

⁶³ *Ibidem*, 4.

⁶⁴ M. Korać, *nav. delo*, 77.

⁶⁵ I. Baldassarre, A. Pontrandolfo, A. Rouveret, M. Salvadori, *Römische Malerei*, Mailand 2002, 55.

⁶⁶ Мирта је зимзелена грмлика биљка, белог цвета и модрог плода која може нарасти и до висине од пет метара. Спада у зачинске биљке и има лековита својства.

Маслина⁶⁷ је прва биљка изникла после потопа, симбол је дуговечности и савеза са богом. Ловор симболише бесмртност као и све биљке које остају зелене током зиме.⁶⁸ У хришћанском предању букет гранчица или махање њима симболизује почаст победнику (Христов улазак у Јерусалим). Традиција је источњачка, везује се за бесмртност, победу над грехом и спасење.⁶⁹ Ловоров као и палмин венац⁷⁰ својим зеленилом указују на вечност, потенцијални тријумф,⁷¹ али и на спорт и циркус.⁷² Венац⁷³ је симбол уметности,⁷⁴ књижевности, владе, победе и образовања у римском друштву. Има примера да су прављени од златног и сребрног лишћа, када су овенчавали добротворе градова, понекад су стављани на гробове да означе победу у битци живота.⁷⁵ Краљеви Грчке и Рима носили су ловорове венце. Касније дизајнирање венаца од злата и драгог камења трансформише их у круну. У хришћанској уметности ловоров венац представља тријумф покојника над смрћу и васкрсење Христово. Палма се везује за успон и победу (атлетску и духовну), бесмртност и указује на мучеништво.

Декорисање сводова гробница цветном орнаментиком распрострањено је и на истоку и на западу. Овакве композиције имају алузују небеског свода.⁷⁶ Цветни вртови у сликарству античког света могли би бити инспирисани дворским вртovima Орјента (Египта, Асирије, Вавилона), при походима Александра Великог.⁷⁷ Можда би се инспирација могла наћи и у грчким фунерарним вртovima⁷⁸ који су се налазили у

⁶⁷ Маслина (лат. Olea) је зимзелена биљка, зеленог или модрог плода. Поклон је богиње Атене. Хипократ је маслиново уље преписивао за више од шездесет болести. На олимпијским играма победници су кићени венцима од маслинових гранчица, а за награду су добијали амфоре са маслиновим уљем које је тада било веома цењено. Архангел Гаврило у руци држи маслинову гранцицу када објављује вести Богородици.

⁶⁸ J. Chevalier, A. Gherbrant, *nav. delo*, 510.

⁶⁹ Исто, 284.

⁷⁰ На банкетима, ритуалима и фестивалима, венци су ношени на главама и око врата због опојног мириса и хлађења. Венац од ружа могао је да ублажи главобољу, од акација или мајорана је деловао узбуђујуће на нерве, а мирта је ублажавала мирис вина. Коришћено је и друго биље које изазива ефекат ошамућености. D. B. Thompson, R. E. Griswold, *Garden lore of ancient Athens*, Princeton N. Y. 1963, 37.

⁷¹ Глава цезара била је овенчана ловоровим венцем.

⁷² C. Pavia, *Guida delle Catacombe Romane: dai Titli all'Ipogeo di via Dino Campani*, Roma, 2000, 89.

⁷³ Римљани су употребљавали венац као ехо грчке традиције (питијске игре, олимпијске игре).

⁷⁴ Овидије, римски песник, често је представљан са ловоровим венцем.

⁷⁵ D. B. Thompson, R. E. Griswold, *Garden lore of ancient Athens*, Princeton N. Y. 1963, 37.

⁷⁶ К. Миятев, *нав. дело*, 109.

⁷⁷ *Ibidem*, 43.

⁷⁸ Вртови посвећени мртвима.

непосредној близини градских капија. Крајем хеленистичког периода, овакве парцеле се трансформишу у погребне баште⁷⁹ зване-*kepotaphia*.⁸⁰ То су била ограђена места са обиљем засађених биљака и дрвећа,⁸¹ сличним данашњим, али и са бунарима за њихово наводњавање.⁸²

Сваки цвет има свој симбол, представља архетипски лик душе.⁸³ Гробнице на територији Србије од флоралних мотива садрже руже, цветове са три и четири латице и цветове кружне форме чија се врста не може дефинисати. Бели цвет насликан у гробници из Бешке можда представља љиљан. Бели љиљан се везује за Персефону, Венеру па самим тим и плодност, док у хришћанству пољски љиљан симболише Христа и препуштање Божјој вољи.⁸⁴ Ретке су веома реалистичне представе љиљана⁸⁵ као на минојској фресци „Принц љиљана“ (Санторини, 16 в.п.н.е).⁸⁶ За цветове са три латице из Виминацијума (G-4734) може се претпоставити да су лале што због облика цветне крунице, што због изгледа листова. Лала или тулипан је цвет поноса и славе.⁸⁷

Осим цветова са три латице на простору Србије регистровани су и цветове са четири срцоліке латице у гробници из Брестовика и гробницама из Виминацијума: G-2624 и G-5313. Овде можемо убројити и цветове крстасте форме са срцоліким латицама са локалитета над Над Клепечком, такође из Виминацијума. Аналогни примери из природе могу бити Жути ноћурак (из фамилије *Onagraceae*) и *Potentilla erecta*⁸⁸ (из фамилије *Rosaceae*). Не може се са сигурношћу тврдити да ли цветове са четири латице представљају уметнички израз, подражавају цветове из природе или пак алудирају на форму звезде, свастике⁸⁹ (Сл. 3f) или крста.

⁷⁹ Начин гајења биљака, планирање и уређивање вртова описани су у Кепоурики, књизи из хеленистичког периода.

⁸⁰ D. B. Thompson, R. E. Griswold, *Garden lore of ancient Athens*, Princeton N. Y. 1963, 36.

⁸¹ Биљке које су красиле древне вртове су: крокуси, љубичице, анемоне, звезде Витлејема, цикламе, ирис, нарциси, лале, беле раде, љиљани, руже (*rosa canina* и *rosa centifolia*), зумбули, као и лавор, мирта, олеандер, различито лековито биље, махуне, маслиново дрвеће, храстови, платани, чампреси, палме, тополе и друго. D. B. Thompson, R. E. Griswold, *Garden lore of ancient Athens*, Princeton N. Y. 1963, 5, 6.

⁸² D. B. Thompson, R. E. Griswold, *op. cit.*, 36.

⁸³ J. Chevalier, A. Gherbrant, *nav. delo*, 116-118.

⁸⁴ *Ibidem*, 519-520.

⁸⁵ Бели љиљан се може видети на фризу једног феничанског пехара. Culican, V. Роџеци прекоморске Трговине, Приморски народи Леванта, 133-160. у: *Osvit Civilizacije, Opšti pregled starih kultura*, Beograd, 1969, у: Stuart Piggot, 159, сл 8.

⁸⁶ Archaeological Museum, Heraklion.

⁸⁷ Лала или тулипан (лат. *Tulipa*) је назив рода монокотиледоних биљака. Род обухвата преко сто врста, природно распрострањених у Азији, јужној Европи и северној Африци.

⁸⁸ Цвет са четири и пет латица.

⁸⁹ Свастика се од времена катакомби могла се повезивати са Христом због своје крстасте форме. Симболише настајања универзалних циклуса. J. Chevalier, A. Gherbrant, *nav. delo*, 909.

Гробница са сидром у Нишу на западном зиду приказује црвене цветове који асоцирају на руже, али и анемоне, које у грчкој митологији симболишу поновно рођење.⁹⁰ Ружа је код Римљана цвет Венере, тријумфалне љубави и победе, док у хришћанству представља Христове ране, мучеништво и препород.⁹¹ У паганској уметности анемоне су симбол туге и смрти, док у хришћанству сугеришу болест. У контексту са Богородицом представљају тугу над Христом, а њихов троструки лист представља свето тројство.⁹²

Од мотива насталих у хеленистичком периоду а сликаних у гробницама Србије могу се регистровати калатос и рог изобиља, у оба случаја представљен је са флоралним мотивима. Калатос је корпа,⁹³ звонолике форме, у сликарству је испуњена цвећем или воћем. Неке од богиња⁹⁴ у уметности представљене су са калатосом испуњеним цвећем.⁹⁵ Овакви примери могу се видети на римским саркофазима.⁹⁶ У јужној Италији, калатос се повезује са култом мртвих и представља заштитни знак Персефоне, краљице подземног света. Фреска трећег помпејанског стила из Стабие (Stabiae), приказује Флору⁹⁷ која у левој руци држи корпу испуњену белим флоралним мотивима.⁹⁸ У гробници G-160 у Виминацијуму, насликани су калатоси. Рог изобиља је углавном

⁹⁰ Руже и анемоне су никле из Адонисовог тела кад је умирао. J. Chevalier, A. Gherbrant, *nav. delo*, 797.

⁹¹ Девица Марија се назива ружом без трња. Бела ружа је симбол чистоте. G. Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art*, First published by Oxford University Press, New York 1954, First issued as an Oxford University Press paperback 1961, 37.

⁹² G. Ferguson, *op. cit.*, 27.

⁹³ Мојсије, Едип и други су нађени у корпама, стога оне симболишу мајчино тело, гинечеј, плодност, кућне послове. Свештенице Артемиде Ефешке су обликовале косу у виду корпе.

J. Chevalier, A. Gherbrant, *nav. delo*, 398.

⁹⁴ Кибела, Деметра, Персефона, Еуропа и друге, .

⁹⁵ Калатос је корпа за складиштење сувог зрневља

⁹⁶ Hoti, „A Girl Picking Flowers“ *from Stabiae*, *Opuscula Archaeologica* 18, Zagreb 1995, 124.

⁹⁷ Флора је једно од најстаријих италских божанстава, богиња пролећа и биљака, посебно оних од којих касније настаје плод. У митологији Флора је нимфа којом се оженио Зефир, бог ветра, сматра се и заштитником биљака јер доноси влагу. Јунони је Флора обезбедила чудесно зачеће преко додира цвета, којим се родио Марс, по којем је назван први месец пролећа. Зефиново и Флорино дрво је тиса, која важи за свету биљку у келтској, грчкој и словенској митологији. Повезује се са бесмртношћу, дуговечношћу и снагом, коришћена је у магијским обредима. У грчкој митологији Хлорис и Зефир имају сина Карпуса (Carpus-плод у ботаници). Флора у ботаници подразумева комплекс свих биљних врста.

Њен празник су Флоралије, прослављан је у Риму 173 г. п. н. е. од 28. априла до 1. маја. На тај весели пролећни празник извођени су плесови, хетере су бацале са себе одећу и остајале наге. Народу су даривани поклони, а празник се завршавао комичном хајком на козе и зечеве. A. Ceramović, A. Srejskić, *Leksikon religija i mitova drevne Evrope*, Beograd, 1996, 161.

⁹⁸ M. Hoti, „A Girl Picking Flowers“ *from Stabiae*, *Opuscula Archaeologica* 18, Zagreb, 1995, 115.

сликан напуњен цвећем, воћем,⁹⁹ поврћем житарицама и тракама.¹⁰⁰ Персонификује плодност и срећу, односно просипање божанских дарова, по грчко - римском предању.¹⁰¹ Овај мотив регистрован је у гробници из Бешке.

Винова лоза због своје богате симболике, један је од најчешћих украса како паганских, тако и хришћанских гробница. Своју највећу важност у римско-паганској уметности добија у дионизијском култу. Виноград је по Библији заштићено место у којем се налазе Божја деца која представљају лозу о којој се брине сам Бог-виноградар, а Христос представља чокот (Јован, 15, 1).¹⁰² Мотив винове лозе у фунерарном сликарству Виминацијума може се пратити у следећим гробницама: G-5464, G-5517, G-2624, G-160, такође је осликан у гробници цв. Петра и Павла у Нишу, гробници из Бешке и Чалме, док је само лозица без плодова насликана у гробници са Сидром из Ниша. Сличне представе могу се видети у гробницама у Печују (Sorianaе),¹⁰³ у Софији бр. 4, 6 и 7, комбинована је винова лоза са акантусом.

Дрвеће налазимо у ранохришћанској гробници у Нишу, као и у гробници са Христовим монограмом G-5517 из Виминацијума. Оно је симбол живота и смрти, дрво познања добра и зла. Дрво повезује три нивоа космоса, подземни свет (корен), површину (стабло) и небеске свере (гране) упињањем ка небу, а може се повезати и са распећем.¹⁰⁴

У ранохришћанској гробници у Нишу (са представом св. Петра и Павла) могу се видети листови који асоцирају на листове храста. Груписани су по четири у форми крста. Храст је био поштован од стране Келта, у Грчкој се везује за Зевса,¹⁰⁵ да би у хришћанству постао симбол Христа или Богородице. Храст је дрво велике чврстоће и издржљивости (дрво од којег је направљен крст), симболише снагу вере и врлине.

Срцолики биљни мотиви између осталих красе гробницу G-2624 из Виминацијума. Могуће је да су представљени листови бршљана. Симболика бршљана, због његове увек зелене боје, означава вечни живот, верност и привлачност.¹⁰⁶

Биљни мотиви се везују за елизијум у паганској или за рај у хришћанској фунерарној уметности. Осликавање вегетабилних мотива у фунерарном сликарству Србије од III до V века изведено је: црвеном, наранџастом, жутом, плавом и зеленом, а подлога на којој се сликало углавном није била потсликана, већ је коришћена основна боја малтера.

⁹⁹ Због коштица симболише почетак, жељу за напредовањем, бесмртношћу и чулне жеље. J. Chevalier, A. Gherbrant, *nav. delo*, 1048.

¹⁰⁰ N. T. Hunter, *op. cit.*, 5.

¹⁰¹ J. Chevalier, A. Gherbrant, *nav. delo*, 787.

¹⁰² G. Ferguson, *op. cit.*, 39, 40.

¹⁰³ F. Fülep, Z. Bachman, A. Pintér, *op. cit.*, 27-31.

¹⁰⁴ J. Chevalier, A. Gherbrant, *nav. delo*, 172.

¹⁰⁵ Златне круне са мотивом храстовог лишћа у Атини.

¹⁰⁶ G. Ferguson, *op. cit.*, 39, 33.

Бројне представе вегетабилних мотива присутне су на новцу Грчке и Рима, што може бити један од показатеља преноса сликаних представа. У Риму су радили уметници грчког порекла што се огледа у многобројним копијама грчког сликарства у римској уметности. Са појавом хришћанства дошло је до преплитања паганских и хришћанских мотива, да би у IV веку превагнула хришћанска симболика. Чини се да се да су вегетабилни мотиви из грчког, римског и касноантичког периода остали исти. Може се приметити да је у фунерном сликарству Србије изостављен мотив акантуса који је био веома заступљен у фунерарном сликарству Грчке и Рима. Вегетабилни мотиви су препуни симболике, поред бројних могућности интерпретације морамо узети у обзир и уметничку слободу изражавања.

Dragana Rogić, Jelena Andelković
VEGETATIVE MOTIVES IN LATE ANTIQUE AND EARLY CHRISTIAN
FUNERARY PAINTING IN THE TERRITORY OF SERBIA .

There are numerous examples of funerary painting from the territory of Serbia from the late Roman and early Christian period. The frescoes in this area were the subject of numerous studies and discussions. Vegetative motives connect paintings of the tombs from Beška, Čalma, Brestovik, Kostolac and Niš, either pagan or Christian.

Vegetative motives in the context of pagan Elysium or Christian Heaven are frequently encountered in painting of Constantine's and post Constantine's periods. On the walls of tombs from Jagodin Mala in Niš (old Christian tomb and the tomb with an anchor) vegetal motives in the form of palm branches, trees, grape vines and other vegetation are represented. Similar depictions can be seen on the walls of tombs in Viminacium, Čalma, Solin, Pêcs, Silistra, Osenovo, Nicaea, and the Roman catacombs.

In funerary art, vegetable motives and used colors do not only bear decorative function, but also a clear symbolism. They are mostly combined with depictions of animals, mostly birds and fish, as well as human figures. They were painted on walls and ceilings. Vegetal motives are mainly stylized, placed within a geometric scheme, ornaments and friezes or painted freely. Most common were branches of laurel, myrtle, olive, palm, ivy, grape vines, acanthus, as well as trees. From floral motives, the most popular were roses, lilies and other wild flowers. These motives were even represented in the painting of ancient Egypt, ancient Greece, Rome and the early Christian period.

